4-SHO‘BA. UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

OILAGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO‘RSATISHNING ZARUR TAMOYILLARI

Akramova Feruza Akmalovna
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti,
Umumiy psixologiya kafedrasi, psixologiya fanlari doktori, professor
tel: +99891 136-05-27

Annotasiya: ushbu maqolada oilaga psixologik xizmat ko‘rsatishning zarur tamoyillari bayon qilinib, oilaga ko’rsatiladigan psixologik xizmat sohasida ish olib borayotgan jahon olimlari, turli ilmiy maktablar namoyandalari psixologning bu boradagi vazifalari xususida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik xizmat tamoyillar, ilmiy maktablar, muloqotning turli shakllari, munosabat, tabiiylik, ochiqlik, uyg’unlik, tuyg’ular, oila, oila instituti.

Abstract: this article describes the necessary principles of providing psychological services to the family and presents the opinions of world scientists working in the field of psychological services to the family, representatives of various scientific schools about the tasks of the psychologist in this regard.

Key words: principles of psychological care, academic schools, different forms of communication, attitude, naturalness, openness, harmony, feelings, family, the institution of the family.

Ma’lumki, nikohga va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy mas’uliyat, o’zaro hurmat, tushunish va mehr-muhabbat umumiyligi bilan bog’langan kichik ijtimoiy guruhni oila deyiladi. Oila boshqa turdagi kichik guruhlardan o’zining bir qator jihatlari bilan ajralib turadi: oila ko’p muddatga, ya’ni bir necha o’n yillar va ko’p yillarga mavjud bo’ladi; oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya’ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar avvalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o’giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi; oiladagi barcha munosabatlar zaminida shaxs yoki yaxshi shakllanishi va komil inson darajasiga yetishi yoki tarbiyasi og’ir, xulqi buzuq odam bo’lib tarbiyalanishi mumkin. Hayotimizning yarmidan ko’pini qamrab oladigan, chinakam, to’laqonli insoniy baxtni in’om etadigan yoki, aksincha, har tomonlama ta’minlanganligimizga qaramasdan, bizning baxtimizni yarimta qiladigan ham oilaviy hayotdir.

Oila – nafaqat bir yurtning, balki umuminsoniyatning katta siyosati. Aytish kerakki – davlat siyosati. Nega deganda, bashariyatning tirikligi, uzluksizligi – oiladan!

Bordi-yu oila tuzuk bo’lmasa, tarbiyaga ham e’tibor berilmasa, qancha buyuk bo’lsa ham, bunday millat dunyoda uzoq yashay olmaydi. Buni donishmandlar ko’p ta’kidlashgan: “Millatlar sharafini yuqori martabaga ko’taradigan narsa millionlar ila sanaladigan askarlar-u, dunyoda eng buyuk va zo’r bo’lgan kemalar emas, balki eng oz e’tibor beradiganimiz yo bo’lmasa, hech bir zamon e’tibor bermasdan qoladiganimiz – oiladir. Oila nizomsiz bo’lsa, uning yomon oqibati butun millatga ta’sir etadi va shu sababdan fazilat yeriga razolat, taraqqiyot o’rnini tubanlik negiz

quradi... Agar bir millatga bunday hol ro’baro’ kelsa, u millat kitobining so’nggi varag’i osiladi...”

Haqiqatdan har bir inson dastavval, oilada o’rin topolmasa– jamiyatda o’rin topishi qiyin, oilada qadr topolmasa – jamiyatda qadrlanishi dargumon; oilada mehribonlik ko’rmasa, oilada mehrsiz ulg’aysa jamiyatda ham begonalarday yashaydi.

Jahonda inson hayotida muhim o‘rin tutuvchi oila-nikoh, oilaviy qadriyatlar, oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit bilan nizolarning kelib chiqishi masalalari ilmiy jamoatchilik diqqat markazidagi eng dolzarb mavzulardandir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasining 47/237 Rezolyutsiyasi bilan 1993 yilda har yili 15 mayni «Xalqaro oila kuni» sifatida nishonlash e’lon qilinganligi[56] oilaning dunyo miqyosida beqiyos va boqiy ijtimoiy tuzilma ekanligi, oilaning barbod bo‘lishi xolatlarining qayd etilish darajasi ortib borayotgan sharoitda oila institutini mustahkamlash uchun oilaga psixologik xizmatni olib borish masalasini alohida amaliy, konstruktiv hamda yangicha yondashuv orqali yechimlarini topishni davr taqazo etmoqda.

Oilaga psixologik xizmatni olib borish ijtimoiy tuzilma bo’lgan oila instituti bilan bevosita bog’liq bo’lganligi bois, oilaviy psixologik xizmatga qo’yilgan tamoyillar, oilalar bilan ishlashning o’ziga xos jihatlarini mazkur xizmatning samaradorligini ta’minlashi shubhasiz. Oilaga psixologik xizmatni olib borishdan ko’zlangan asosiy maqsad esa psixolog va oila a’zolarining birgalikda oiladagi rollarini maqsadga muvofiq tarkib toptirish, shaxsning o’z xatti-harakatlarini anglashiga erishish va barkamol shaxsni tarbiyalashni ta’minlash hisoblanadi.

Hozirgi davrda oilaviy psixologik xizmat oila masalalari bilan shug’ullanuvchi mutaxassis amaliyotchi psixologninggina emas, balki oilaga ijtimoiy-ma’naviy-psixologik yordam ko’rsatadigan bir qator tashkilotlar mutaxassislarining ham vazifalari sirasiga kiradi. Lekin Tashkilotlarning barchasining ish hajmida oilalar bilan ishlash masalasi kiritilgan bo’lsa-da, lekin amaliyotchi psixolog shtat birligi ajratilmagandir. Bu o’z navbatida joylarda oilalar bilan ishlaydigan mutaxassislarning ish uslubida tashkiliy va amaliy jihatlarni o’rganishni, oilalar bilan ishlashda, ularga psixologik xizmat ko’rsatishning o’z tartibi, tamoyillarini bilishni taqazo etadi.

Psixologik xizmat amaliyotida turli muammoli oilalarga maslahat berish jarayoni ahamiyat qaratish lozim bo’lgan muhim bosqich sifatida ko’riladi.

Oilaga ko’rsatiladigan psixologik xizmat sohasida ish olib borayotgan jahon olimlari, turli ilmiy maktablar namoyandalari psixologning bu boradagi vazifalari xususida o’z fikrlarini bayon etganlar.

Masalan, V.N.Drujinina fikricha, oilaviy psixologik xizmatning maqsadi oila a’zolari muloqotning turli shakllarini erkin tanlay olishi, munosabatlardagi tabiiylik va ochiqlik, uyg’unlikni ta’minlanishi zarur ekanligini, bunda psixologning asosiy vazifasi oila a’zolari his qilayotgan tuyg’ularni ochiq-oydin bayon etishlarini qo’llab-quvvatlash bo’lishini tavsiya etadi.

[56] http://rspc-samara.narod.ru/schoolpsyh.html

Szen I.V., Paxomov Yu.V.larga ko’ra, psixologik amaliyot mazmun mohiyatiga ko’ra oila bilan ish olib borishni «mijoz bilan psixologik xizmat» olib borish tarzida qabul qilingan bo’lib, uning munosabat pozitsiyasi uch xil ko’rinishda bo’lishi mumkin: tenglik pozitsiyasi, «yuqoridan» munosabatda bo’lish, «quyidan» munosabatda bo’lish pozitsiyalarini, turli nazariy yo’nalishlarda psixolog egallashi lozim bo’lgan pozitsiyalarga har xil nuqtai nazardan ta’rif beriladi Biroq, amaliyotdan ko’rinadiki, psixolog va mijoz orasidagi tenglik pozitsiyasi eng ma’qul hisoblanadi, ammo shunda ham yo’naltiruvchi va asosiy rolь psixologda qoladi.

Tenglik tamoyili asosidagi pozitsiyada mijoz o’zini teng huquqli sherik sifatida his etadi va shuning uchun psixolog bilan birgalikda muammoni hal etishda tushunib, anglab, faol, samarali ish olib boradi. Tenglik tamoyilida mijoz psixologning samimiy munosabatda bo’layotgani, unga tanqidiy ko’z bilan qaramayotgani, xatti-harakatini baholamayotgani, muhokama qilmayotgani his etsa, mijozda o’zi haqidagi biror ma’lumotni yashirish yoki o’zgartirishga asos qolmaydi.

Psixolog pozitsiyasini mijoz bilan uchrashuv vaqtida qotib qolgan, o’zgarmaydigan jihat sifatida qabul qilish yaramaydi. Professional psixologni yaxshi aktyorga o’xshatish mumkin, u zarur paytda «yuqoridan» munosabatda bo’lib, chuqur bilim egasi va kuchli mutaxassis sifatida mijozda yorqin taassurot qoldirishni ham; mijozning past o’ziga-o’zi bahosini ko’tarish maqsadida uning qobiliyati va ijobiy xususiyatlarini ta’kidlash, ko’kka ko’tarish, maqtashni ham eplashi zarur.

Amerikalik psixolog, psixoanalitik Erik Lennard Bern tomonidan uch xil ego-holat: «Katta odam», «Ota-ona» va «Bola»ni tahlil etib, odamlar bilan muloqotga kirishishda shu uch ego-holatning birini o’z xulqida namoyon etishini asoslanganligi ma’lum. Erik Bern fikricha, har bir holat shaxs tizimini ifodalaydi. «Katta odam» ego holatida vaziyatni to’g’ri baholash orqali qarorni ham shu tarzda oqilona qabul qilsa, «Ota-ona» ego holati har bir odamning o’z ota-onasi proektsiyasi sifatida namoyon bo’ladi. Bu holatda asosan ota-onaning ikkita vazifasi: «nazorat qiluvchi» – bu modelda birinchi o’ringa taqiqlar ustun bo’lishi; «g’amho’rlik qiluvchi» – bu modelda qo’llab-quvvatlash, maslahat berish ustuvorligi namoyon bo’ladi. «Ota-ona» ego holatida «nazorat qiluvchi» modeli uchun xulq-atvorning o’zlashtirilgan ko’rinishlari: qadriyatlar tizimi, ijtimoiy normalar, ko’pincha «majbur», «qilish kerak», «shunday bo’lishi kerak» degan iboralar qo’llanadi. «Katta odam» ego holatida xulq-atvorning o’zlashtirilgan ko’rinishlari sifatida: dalillar asosida ish ko’rishi, aql xolatining ustunlik qilishi, qarorning aqlga asoslanishi kuzatiladi.

Psixologik xizmat amaliyotida oilalarga maslahat berish uchun quyidagilar asosiy vazifalar hisoblanadi: 1. Oila a’zolarida o’z orzu-niyatlari, his-tuyg’ulari, qadriyatlari, xavotiri, kechinma va h.k.lari yuzasidan fikr-mulohazalarini ochiq bayon etish, ya’ni muloqotga kirishish malakalarini rivojlantirish; 2. Oilada muloqotning samarali usullarini tarkib toptirish; 3. Oiladagi o’rnashib qolgan tasavvur, stereotiplardan voz kechishga ko’maklashish; 4. Oila a’zolarining ularga xos oilaviy rollarini o’zlashtirishlariga yordam berish; 5. Oila a’zolarida hamkorlik, birdamlik tuyg’ularini rivojlantirish va h.k.

Oilaga psixologik xizmatni tashkil etishda oilaga nisbatan mas’uliyati mavjud imkoniyatlariga mos kelishi maqsadga muvofiq bo’lib, bu borada ushbu etika tamoyillariga amal qilish zarur bo’ladi: 1. Oilaga psixologik yordam ko’rsatishda

oila a’zosining huquqlarini himoya qilishi, uning qadr-qimmati, fikri, shaxsiyati va hayotiy qadriyatlarini hurmat qilishiga e’tibor qaratadi. 2.Psixologik xizmat jarayonida mutaxassis/psixolog odamlar orasidagi ijtimoiy va individual tafovutlarni hisobga olib faoliyat yuritadi. 3.Mijozning jinsi, millati, dini, professional faoliyatini kamsitmagan tarzda psixologik xizmatni olib boradi. 4. Oilaga psixologik xizmat ko’rsatishda oilaning muammosi turli og’ir hayotiy vaziyatlar bilan bog’liqligini tushunish muhim bo’lib, asosiy vazifa – oilaga mavjud qiyinchiliklarni yengib o’tishiga psixologik yordam berishdir. 5. Maxfiylik tamoyili – oila bilan bog’liq barcha elektron va qog’oz shaklidagi hujjatlar begonalar foydalanishidan himoyalangan bo’lishi va faqat ish yuritish maqsadlaridagina qo’llanilishi zarur bo’ladi, oila a’zolarining maxsus yozma ruxsatnomasini olmasdan shaxsiy ma’lumotlarni (ismlari va familiyalari, hayotiy holatlari va h.k.) oshkor etish taqiqlanadi.

Psixologik xizmat amaliyotida oilalarga maslahat berish uchun quyidagilar asosiy vazifalar hisoblanadi:

1. Oila a’zolarida o’z orzu-niyatlari, his-tuyg’ulari, qadriyatlari, xavotiri, kechinma va h.k.lari yuzasidan fikr-mulohazalarini ochiq bayon etish, ya’ni muloqotga kirishish malakalarini rivojlantirish;

2. Oilada muloqotning samarali usullarini tarkib toptirish;

3. Oiladagi o’rnashib qolgan tasavvur, stereotiplardan voz kechishga ko’maklashish;

4. Oila a’zolarining ularga xos oilaviy rollarini o’zlashtirishlariga yordam berish;

5. Oila a’zolarida hamkorlik, birdamlik tuyg’ularini rivojlantirish va h.k.

Oilaga ko’rsatiladigan psixologik xizmatning asosiy jihati unda psixologning maslahat jarayonida diqqat-e’tiborini shaxsning oiladagi ijtimoiy maqomiga, muammoni yechishga nisbatan ichki imkoniyatlarini safarbar qilishga yo’naltirishi muhim bo’lib, bu borada psixologning asosiy missiyasi mijozning yetakchi qadriyatlarini anglagan holda imkon darajasida unga yaqinlashishi zaruratini inobatga olishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova F.A. O’zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy-psixologik muammolari: Monografiya. – T.: «Lesson-press» nashriyoti, 2021 y. – 178 b. [ISBN 978-9943-7024-5-5]

2. Akramova F.A. Oilada shaxslararo munosabatlarning oila mustahkamligiga ta’siri masalalari: Monografiya – T.: «Lesson-press» nashriyoti, 2021. – 124 b. [ISBN 978-9943-7024-0-0]

3. Акрамова Ф.А. Психологическая помощь семье: семейно-брачные трансформации и неформальные браки // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус, 2020 № 1. С. 113-114.

4. Akramova F.A. Psychological service and models of psychological assistance family as a necessary factor of family strengthening // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, India. Vol 11, Issue 4, April 2021, ImpactFactor: SJIF 2021=7,492 P.1574-1579.Андреева Т.А. Семейная психология. - М., 2004. - 242 с.